

Роман ГОЛИК

**МІЖ ДІЙСНІСТЮ Й МІФОМ: СУСПІЛЬНІ РЕАЛІЇ
1939–1941 РОКІВ У МЕНТАЛЬНОСТІ
ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ, ПОЛЯКІВ ТА ЖИТЕЛІВ СРСР**

Зроблено спробу реконструювати картину приєднання Західної України до УРСР у ментальності галичан. Запропоновано порівняльний аналіз сприйняття подій 1939–1941 рр. серед різних національних та етносоціальних спільнот, насамперед польської та української. Простежено формування цього образу на рівні політичної ідеології, буденного світогляду і масової культури.

Ключові слова: Західна Україна, Галичина, УРСР, ментальність, радянізація, стереотипи, історія, поляки, українці, жителі СРСР.

Roman HOLYK

**BETWEEN REALITY AND MYTH: SOCIAL
CIRCUMSTANCES IN 1939–1941 IN THE MENTALITY
OF GALICIAN UKRAINIANS, POLES
AND THE CITIZENS OF THE USSR**

The author compares the reception of the Soviet invasion in Western Ukraine in 1939–1941 in the mentality of regional Ukrainian and Polish communities and in the consciousness of the citizens of the USSR. The article analyses the image of this invasion on the political and mass-cultural levels.

Key words: Western Ukraine, Galicia, mentality, history, Ukrainians, Poles, Citizens of the USSR

Приєднання Західної України до УРСР стало однією з тих подій, які повністю змінили ситуацію у Центрально-Східній Європі, а згодом вплинули і на світову історію загалом. Їх віддзеркалення в масовій суспільній свідомості вже було об'єктом наукових студій українських та польських дослідників¹. Ця стаття – це

¹ Львів 1939–1941: перші кроки тоталітарного режиму // Історія Львова. У 3 т. – Львів, 2007. – Т. 3. – С. 163–200; Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000; Włodarkiewicz W. Postawy Polaków, Ukraińców i Żydów – mieszkańców województwa Stanisławowskiego do agresji Niemiec i ZSRR w 1939 roku / W. Włodarkiewicz // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, дер-

спроба розглянути проблему в історико-культурному контексті: на рівні політичної ідеології, буденного світогляду і масової культури водночас. Первісно цей текст мав бути присвячений подіям 1939–1941 рр. лише в ментальності жителів Галичини. Проте ми дещо розширили тему і спробували розглянути ситуацію не з одного, а з обох боків Збруча.

“Прощання з Польщею”. 1–20 вересня – це для галичан час поступового прощання з міжвоєнною Другою Річчю Посполитою. З одного боку, у свідомості львівської інтелігенції вже давно був синдром очікування війни. Мотив Гданська і гданського коридору і сам мотив майбутнього протистояння Польщі та Німеччини у вигляді газової війни проник навіть у сценарій аполітичної “Веселої львівської хвилі”. Її творці висловлювали приховані суспільні настрої: “Bomba do bomby. // Pakt do paktu – istny raj. // W ogniu coraz inny kraj... // Miała baba wojnę raz – będzie miała dwa!”². Зрештою, виразно безкомпромісна щодо Німеччини промова Юзефа Бека на останньому засіданні сейму Другої Речі Посполитої була перетворена в публічний ритуал. Її масово слухали по усій Польщі, і в Галичині теж. Вона мала емоційно сконсолідувати населення навколо концепції “гонору й батьківщини”, а в результаті стала однією з формальних причин для німецького нападу.

Але для більшості галичан воєнні дії 1 вересня 1939 р. були все ж несподіваними. Водночас кожна з національних спільнот, які проживали у Східній Галичині, сприймала їх по-своєму. Для поляків це була агресія, віроломний напад на їхню батьківщину. Після німецького блицкригу ілюзорний період надій на “силу, згуртованість, і готовність” польського війська, на яку опиралася довоєнна мілітарна пропаганда, в цьому середовищі швидко минув. Його замінила паніка, безнадія та загальна дезорганізація. Галицьких українців війна також серйозно занепокоїла. Однак у їхній ментальності міжвоєнна польська держава, фактично, була не “своєю”, а “чужою” силою, яка знищила ЗУНР та окупувала її територію. Певну роль відіграло також і передвоєнне германофільство. До 17 вересня логіка подій вказувала, що Галичину мають зайняти німці, на яких частина українців поклала певні надії і яких сприймали як союзників. Тому на крах Польщі вони дивилися і зі співчуттям, і з певною дистанцією.

У мемуарах багатьох українців-галичан перші тижні війни асоціюються з необґрунтованою ейфорією їхніх польських співмешканців та суспільним хаосом, конфліктом між українськими міщанами і польською “вулицею”, суспільним маргінесом. Це – час безладу, грабунку, небезпеки. Початок Другої світової війни мешканці Галичини пов’язували насамперед із бомбардуванням міст. Бомбування першого вересня, за словами очевидців, було для них несподіванкою: “Першого вересня ми ще не знали навіть, що зачали бомбувати. Перший раз здавалося тільки, що десь далеко загриміло. Аж пізніше знайомий єврей нам сказав, що почалася війна... Ну а пізніше бомбували регулярно, і від 1 майже до 20-х чисел вересня ми з невеликими перервами сиділи у сховищі. Тільки мама – лікарка – працювала

жавність. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX ст. – Львів, 2008. – С. 364–383.

² Same hece, czyli Wesola Lwowska fala. – Opole, 1991. – S. 131.

тоді біля залізниці і мусіла щодня ходити на роботу, то бачила німців, які стояли на рогатці”³. Однак замість німецьких збройних сил на територію Галичини вступила радянська Червона армія.

Зустріч на Збручі: стереотип возз’єднання в радянському осмисленні. Ідея анексії галицьких земель Радянським Союзом стала виразною, фактично, лише у 1939 р. Але у прихованому вигляді існувала майже усе міжвоєнне десятиріччя. Ще під час радянсько-польської війни 1920 р. Галичина поставала в подвійному світлі. У частині тогочасних радянських текстів її подавали як територіальне продовження Радянської України. Проте поряд існував офіційний образ окремої республіки, Радянської Галичини, що мала існувати між УСРР і майбутньою Радянською Польщею. Але такі плани, як відомо, провалилися.

Тому в дискурсі Радянської України упродовж 1920–30-х років активно використовували образ двох розділених Збручем Україн. Одна – напівфеодална, нужденна Галичина (і Волинь), де “польська шляхта” чи “польські пани” експлуатують українське населення. Друга – “процвітаюча” соціалістична Україна, країна радгоспів і колгоспів, народ якої у спілці з Росією будує світле комуністичне майбутнє. При цьому радянська преса постійно наголошувала, що ці частини мають рано чи пізно з’єднатися. Для цього потрібно лише, щоб революційні сили в Галичині змогли скинути гніт “польських феодалів”, усунули тогочасні кордони і з’єдналися з “матір’ю” – Радянською Україною. Ці тези постійно повторювала й залежна від СРСР КПЗУ. Вона навіть репрезентувала себе єдиною партією, яка бореться за самовизначення Галичини аж до відокремлення. У Радянській Україні цей лозунг висловлювався ще з більшою прямоотою. Так, ще в 1927 р. Полтавський окривиконком у зверненні до співгромадян чітко зазначав: “Галичина – частина нашої країни, окупована поляками”⁴.

На всесоюзному рівні ці оцінки були дещо стриманішими. Тут Галичина виступала частиною Польщі, ареною спільної боротьби українського і польського пролетаріату за соціальне визволення. Натомість у доповіді секретаря ЦК КП(б)У Постишева за 1935 р. Західна Україна виглядала колонією Польщі, населення якої “стогне під ярмом пансько-фашистського режиму”⁵. При цьому функціонер чітко ділив українське населення Галичини на дві частини: робітничий клас і трудяще селянство та його ворогів – агентів німецького і польського фашизму. Серед останніх Постишев особливо виділяв Костя Левицького, Євгена Коновальця та Андрія Шептицького. Він переконував східноукраїнських колгоспників, що саме ці люди – знакові постаті антикомунізму. У 1933–34-х роках ту ж Галичину почали зображати плацдармом для майбутньої імперіалістичної війни – нападу Гітлера й Пілсудського на СРСР⁶. Той же Постишев пропонував запобіжний засіб проти цієї війни. Він упевнено заявляв, що “поміщицька Малопольща” буде знищена так

³ Респондент: Надрага Богдан Олександрович, 1922 р. н., проживає у Львові.

⁴ Боротьба за возз’єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939. Збірник документів. – Київ, 1989. – С. 187.

⁵ Там само. – С. 403–411.

⁶ Там само. – С. 318; 362–363.

само, як і “буржуазна Малоросія”, а замість неї утвориться “робітничо-селянська Західна Україна”⁷.

За чотири роки риторика експорту революції була вже непотрібна. Союзна “Правда” у передовій статті “Кому ми йдемо на допомогу?” від 19 вересня 1939 р. повчала солдатів, що вони мають ліквідувати джерело нестабільності біля кордонів СРСР, а заодно визволити народи Західної України та Білорусі від польських експлуататорів⁸. Газета “Комуніст” від 16 листопада того ж року вже повністю узаконувала історіософію возз’єднання: народ Західної України, як віковичний в’язень, століттями слухає пісню визволення з-за Збруча, аж поки не зникне “ходульна польська держава”, а Червона армія не реалізує віковичну мрію про звільнення українців “з-під ярма панів”⁹. Загалом же проблема радянських планів щодо Західної України та радянських уявлень про Галичину у 20–30-х роках усе ще чекає свого дослідника, і тут цілком можливі різні несподіванки.

“Возз’єднана” Галичина та її нові мешканці. Нові жителі Галичини досить швидко почали освоювати незвичну реальність. Прикладом оперативного “орієнтування на місцевості” була діяльність НКВД. Вона швидко збирала інформацію про провідних діячів українського і польського національних рухів у Галичині. Вже на початок 1940 р. радянські спецслужби мали в своєму розпорядженні детальну картину галицького суспільства, яку потім ефективно використали, запустивши механізм масових репресій.

Прикладом того, як бачили возз’єднання російські радянські інтелігенти, стала “Мечта” Юрія Габриловича – фільм про мрії “малих людей” великого західноукраїнського міста (Львова), які не могли зреалізуватися в панській Польщі, а стали дійсністю лише в СРСР. Водночас для самих представників радянської інтелігенції відвідини Східної Галичини означали “освоєння Заходу”, Європи, купівлю дефіцитних чи й зовсім відсутніх у Радянському Союзі товарів, зокрема одягу (звідси – створене за українським зразком російське дієслово “приладнатся”. У мовленні тих, хто відвідав Західну Україну в 1939–40-х роках, воно означало “покрасити свій зовнішній вигляд”, “вдягнутися на європейський манер” тощо).

Серед репрезентантів східноукраїнської інтелігенції, які змогли потрапити у приєднану, але все ще “режимну” Галичину, панували змішані настрої. Представники партноменклатури вже за своїм статусом мусіли дотримуватися чіткого ідеологічного канону, подаючи реальність, переважно, крізь призму кліше, встановлених партійною пресою: “видно було, як львів’яни переживають своє... звільнення. Вузькі вулиці старовинного міста обернулися на живі ріки, і по них пливли не чужі й свої, а вже просто – радянські громадяни. Над їхніми головами маяли червоні прапори, а з тисяч грудей рвалося буйно радісне: Хай живе свобода! Нех жиє вольность! А їх перекирає: “Вічний революціонер – дух, наука, думка, воля”” – писав Петро Панч¹⁰.

⁷ Боротьба за возз’єднання Західної України... – С. 411.

⁸ Там само. – С. 474–483.

⁹ Там само. – С. 512–514.

¹⁰ Панч П. За рікою за Збручем / П. Панч // Панч П. Твори в 6 т. – Київ, 1983. – Т. 6. – С. 486.

Під пером радянського функціонера радість людей перенесена навіть на пам'ятник Міцкевичу – поету, “близькому” до настроїв “трудового народу” (“Лягідно всміхається з висоти Муза поета А. Міцкевича, і, здається, ще вище підносить над монументом свою ліру”). Решта ж львівських пам'ятників, на думку Панча, асоціюються з підступними образами “шляхетського” минулого “панської” Австро-Угорщини та Польщі, “не вписуються” в нову “інтернаціональну” реальність та неадекватно на неї “реагують”: “...скрадаючись, серед дерев бульвару, шулить вуха гривастий кінь під польським королем Яном Собеським, брови хмуристь з високого п'єдесталу австрійський політик Смолка, кам'яніє від злості колишній намісник граф Голуховський... Польський драматург, увічнений у бронзі граф Фредро з натугою вслухається в те, що діється на вулицях Львова: то є щось нечуване! Але колишнім хлопам тепер байдуже до настроїв колишніх господарів міста, вони радісно вигукують їм в обличчя: Хай живе Радянський Союз! Хай живе Радянська Україна! Нех жие! Нех жие!”¹¹. Крім того, він відразу почав шукати у Львові “ленінські місця”: “Ленін був у Львові – чи восени 13-го чи на весну 1914 р., – жив два тижні у кол. власника Осолінеуму...; інженер Хаузер Артур ніби поручався за Леніна, коли Ленін клопотався у 1913 чи 1914 році за закордонний паспорт”¹².

Натомість з погляду прибульця з Харкова Юрія Шевельова Львів 1940 р. ще не мав ознак типового міста УРСР. Для нього це місто було “новорадянською” територією, культура якої виходила за рамки усталеного соцреалістичного канону, архітектура не мала рис звичного для Східної України урбаністичного пейзажу та опиралася на західні, а не східні зразки містобудування. Тому для тогочасного східноукраїнського інтелігента він виглядав напівутопією, своєрідним заміном “справжньої” західноєвропейської цивілізації: “Навіть обласна газета тут зветься “Вільна Україна” – де ж би щось таке з'явилося на території “старорадянської” України! У театрі Корнійчуків “Богдан Хмельницький” має посилені антипольські мотиви і трохи притамовані проросійські... І бароко Львова ... стриманіше і зосередженіше від київського або харківського. Та навіть модерна система польської репрезентативності, найкраще помітна на вулицях Легіонів і Академічкій (як вони тоді звалися), з її підстриженими деревами, – навіть це було свіже, ... “культурне”. Львів був містом моїх снів, і таким він себе тепер стверджував”¹³.

Водночас, з погляду жителів Східної України, після вересня 1939 р. Львів усе ще залишався містом польської мови і культури, які далі домінували над свідомістю українського населення: “У місті ще панувала польська мова. Вона рясно позначалася й на українській. Місцеві українці використовували трамвай, входили на перестанку до одинки, чвірки або сімки, і так у всьому. Коли я сидів раз на лавочці в садочку, по-тутешньому – городчику, зі мною говорив хлопець... про свого властителя – досі я тільки читав це слово у творах Франка”¹⁴.

¹¹ Панч П. За рікою за Збручем. – С. 486–487.

¹² Культурне життя в Україні 1939: Західні землі. – Київ, 1995. – Т. 1. – С. 75.

¹³ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги) / Ю. Шевельов. – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 1. – С. 262.

¹⁴ Там само.

Між іронією, опором і колаборацією: галичани й радянська влада в краю. Для галичан возз'єднання мало передусім воєнне обличчя, оскільки його реалізаторами стали солдати Червоної армії: образ червоноармійців у поході був навіть на радянських грошових купюрах. Польське населення Галичини зустрічало Червону армію, переважно, вороже, як окупаційну силу. Для галицьких українців прихід радянських військ був несподіванкою. Однак на перших порах поява нової влади не особливого їх занепокоїла.

Поверхова українізація, яку проводили радянські державні органи, будила ентузіазм, особливо серед інтелігенції. Як свідчать очевидці, українці спочатку сприймали радянських солдатів як своїх людей, що розмовляють українською, хоч і ламаною. Їх дивувала, а водночас захоплювала зміна польських вивісок на українські (наприклад, “Przystanek” на “Зупинка”), запровадження української мови викладання у вищій школі замість польської, антипольські випадки в Корнійчуківській виставі “Богдан Хмельницький” тощо. Тому період з вересня 1939 до 1940 р. був для них часом спокою та відносного матеріального благополуччя.

У цей час знання про голод 1933 р. та репресії 1937 р. на великій Україні почали здаватися галичанам радше теоретичними. Лише з весни 1940 р., з першою хвилею масових арештів й економічного дефіциту, галицькі українці стали сприймати Радянську Україну як щось небезпечне¹⁵. Водночас, за спогадами Романа Данилевича, для митрополита Андрея Шептицького розподіл Галичини на радянську і німецьку зони впливу не залишав ніяких ілюзій. За спогадами журналіста, глава Греко-Католицької Церкви восени 1939 р. твердив, що, коли б Львів ввійшов до німецької зони впливу, то він переїхав би на радянську територію, щоб захистити церкву від розгрому: “Якщо до цього дійшло б, то я залишив би Львів та перенісся до окупованого большевиками Тернополя, щоби звідтам заряджувати Львівською Архідієцезезією”¹⁶.

Згодом серед галичан почав розповсюджуватися цілком негативний “образ 17 вересня”. Його елементом стала гротескна картина першої появи радянських військ на вулицях міста. Їхній прихід викликає у галичан здивування, що межує із зневагою. Ці риси особливо акцентовані в польській мемуаристиці, де радянські солдати зображені як представники азіатського “антисвіту” (“монголи” або “калмики”) і суспільного маргінесу, позначені бідністю, потворністю та незграбністю: “Нещасні, малі, огидні, косоокі, з ломбровівськими обличчями, одягнуті в бурі шинелі, що нагадували, швидше, шмати до підлоги, ніж воєнні мундири. Худі шкапи, яким з-під шкіри стирчали ребра, тягнули гармати, попідв'язувані там і тут шнурами замість ременів”¹⁷.

Почало розповсюджуватися негативне уявлення про примітивність “советів”: вони не розуміють, що таке “цитрина” і “Копенгаген”, сприймають зубну пасту за

¹⁵ Респондент: Надрага Богдан Олександрович, 1922 р. н., проживає у Львові.

¹⁶ Данилевич Р. Від легенди до реальної дійсності / Р. Данилевич // Дзвони. – Рим; Дітройт; Чикаго, 1979. – Ч. 1. – С. 52.

¹⁷ Dabulewicz-Rutkowska J. Poezja, proza i dramat. Pamiętnik nastolatki. Lwów 1939–1941 / J. Dabulewicz-Rutkowska. – Wrocław, 1999. – S. 31.

їжу, ходять до театру в нічних сорочках тощо¹⁸. Ці стереотипи віддзеркалювали логіку пересічного міщанина: “совєти” – “інші”, “сірі радянські люди”, з “іншою” зовнішністю та поведінкою тощо. Водночас життя поряд із цими іншими змушувало до контактів, діалогу та співпраці з ними, яку частина галичан вважала зрадою колабораціонізмом тощо. Наприклад, галицькі поляки почали сприймати нову владу як російсько-українсько-єврейську.

Натомість, українці також закидали полякам угодовство перед новою владою; водночас ті й інші натякали на масовий колабораціонізм галицьких євреїв. Невипадково у спогадах про 1939 р. у Львові з'являється образ єврея з пляшкою горілки, який хоче вилізти на радянський танк, щоби привітати визволителів, але його відпихає від себе радянський командир¹⁹; євреї часто фігурують як ті, хто забезпечує голоси на радянських колективних зборах та агітує за вступ до комсомолу й партії. Нарешті, починають ходити чутки про співпрацю євреїв з НКВД, тому на прикінцевій фазі саме їх звинувачували в загибелі людей з львівських тюрем у червні 1941 р., що згодом вдало використала німецька пропаганда. Євреї також вважали себе жертвами комуністичного терору: за спогадами Курта Левіна, представники НКВД піддають їх щоденному “промиванню мізків”, а, пізніше, разом із поляками, нищать у львівських тюрмах²⁰.

Трансформації публічного і приватного простору. Насамперед, це стосувалося символіки: знаком старої, польської влади був білий орел та біло-червоний прапор, нова ж була репрезентована червоним прапором, зображеннями серпа і молота, п'ятикутної зірки. Ці елементи досить швидко трансформували публічний простір міста. Поряд із червоними прапорами, на стінах його вулиць з'явилися портрети Сталіна, Леніна і Маркса, на площах – пам'ятники “вождям світового пролетаріату” та Сталінській конституції, а також плакати з політичними гаслами (“Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”).

Особливої актуальності ці засоби візуальної пропаганди набували у дні радянських державних свят: “...на чільних будинках потворно великі портрети, вздовж бульвару, в центрі міста, довгий ряд червоних таблиць з золотими буквами статей конституції СРСР, знову мають прапори, і вже розліплюють плакати, розвішують впоперек вулиць транспаранти з новими лозунгами, затвердженими на цей день верховним органом партії” (В. Марська “Буря над Львовом”). Паралельно прискорено “витісняли” санаційну ідеологію та гасла українських національно-патріотичних сил. На їхнє місце запроваджували марксистські ідеологеми.

Реакція галичан була різною. Так, для польського населення витіснення національних міфів та символів, зокрема культу Пілсудського, дещо “українізованим” культом Леніна й Сталіна було подвійно принизливим. Наприклад, той факт, що окремі польські професори Львівського університету вимушено брали участь у радянській демонстрації і несли україномовні транспаранти зі здравицями на честь

¹⁸ Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941). – Rzeszów, 2006. – S. 143, 154, 175.

¹⁹ Там само. – С. 153.

²⁰ Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / К. Левін / Пер. з англ. – Львів, 2007. – С. 41, 45, 467.

“вождя народів”, вони сприймали як соціальну й національну образу²¹. Не менш негативно сприймали ці процеси й українці, хоча нова влада постійно наголошувала, що несе національне й соціальне визволення усім галичанам. Цим сподіванням нібито відповідали запропоновані представниками держави варіанти “інтернаціональних” назв міських вулиць. Згідно із цими проектами, вони мали частково підтверджувати українськість Львова (вул. Шевченка, Франка, Грабовського, Данила Галицького, Лисенка, Кривоноса), але водночас апелювати до знакових постатей російської (Горького, Пушкіна, Маяковського) і польської (Міцкевича, Словацького, Коперніка, Костюшка тощо) культур та радянської історії (Леніна, Щорса, 17 вересня)²². Менше національним аспіраціям українців відповідали нові назви районів Львова, що замінили колишні дільниці. Тут домінували ідеологічні та “соціальні” кліше (“Сталінський”, “Червоноармійський”, “Залізничний” райони) і лише одна назва району – “Шевченківський” – мала національні конотації.

Натомість українці, поляки і євреї Галичини мимоволі мусіли засвоювати категорії радянської дійсності – переважно в запозиченій чи скалькованій з російської формі. У сфері суспільних відносин вони повинні були звикнути до *товарищів, красноармейців, командирів, комісарів, председателів, военкоматів, воєнних білетів, танків, протитанкових заградженій і вінтовок, електричек, мясокомбінатів і раймагів, райспожиспілок, стенгазет, колхозів, завпедів, беженців, сельрад, виходних*, а згодом відчутти себе в ролі *кулаків, помещиків, буржуїв*, і загалом *врагов народа*. З іншого боку, зауважує той же Ю. Шевельов, у “новорадянському” Львові й надалі існували три окремі “культурні світи” – український, польський та єврейський, які не перетиналися між собою: “...усі три народи жили окремим життям, наче їх поділяли скляні стіни”²³.

З погляду стороннього спостерігача, відносини між українським та польським населенням залишалися напруженими. Стереотипи, що відокремлювали польське середовище від українського, інколи були сильнішими за упередження до радянської влади: “Місцеві поляки, що принципово говорили по-польському із своїми земляками-українцями, радо й легко переходили на українську в розмові з советами, як ми тут називалися – проти всякої логіки..., але мовні емоції не коряться логіці”²⁴.

Прихід радянської влади в 1939 р. рекламувався як “інтернаціоналізація” міського суспільного життя. Вона нібито мала усунути давнє протистояння, але насправді лише формально приховала колишні суперечності, а навіть загострила їх. Згодом навіть відносно нейтральне бачення радянської влади та її представників у різних середовищах стало набирати негативних рис. Цьому сприяли контрасти між давніми й новими формами щоденного життя. Для міської інтелігенції “пролетаризований” Львів 1939–1941 рр., на відміну від дорадянського міста, ототожнювався з порушенням або відсутністю низки правил етикету: “...найчепурніші львівські

²¹ Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941). – S. 175.

²² Там само. – С. 74.

²³ Там само. – С. 263.

²⁴ Там само. – С. 262.

ресторани прибрали вигляд ординарного шинку. Коли ви відкривали двері, ви бачили безліч шапок на людських головах. Крім того, всі сиділи в плащах”²⁵.

З погляду представників нової влади, поширені серед жителів міста норми поведінки (наприклад, цілування рук жінкам), навпаки, здавалися “неестетичними” і суперечили “соціалістичним цінностям”, уявленню про справедливе суспільство загалом (“Професори цілують ручки студенткам... мені воно противно”, – офіційно заявляв один із тогочасних партійних функціонерів²⁶). Розходження щодо норм етикету та стилю мислення пов’язувалися з різними уявленнями про моду. З погляду львів’ян жіночий одяг “прибульців зі Сходу” (гімнастюрка, “немодна” вузька блузка, спідниця, чоботи, військова шапка) здавався еклектичним поєднанням цивільного строю і військового мундира та мав виразні риси архаїзму²⁷. Зі свого боку, нові жителі міста, які прибули сюди з радянською владою, намагалися хоч би частково наслідувати стиль одягу місцевого населення. Водночас вони поступово трансформували приватний простір міста за радянськими зразками. Приклад бачимо в автобіографічній повісті Уласа Самчука “На білому коні”, де письменник описує квартиру в центрі Львова, яку щойно покинув майор НКВД: на стінах – Маркс, Енгельс, Ленін, шафа з російськими книжками, “советська скриня”, заповнена такими ж “грубими” радянськими речами тощо.

Водночас серед самих галичан почала поширюватися зворотна тенденція, що змушувала їх пристосовуватися до моди нових співмешканців й уподібнюватися до них: “Великоміські жінки перестали носити капелюшки, їх замінили звичайні сірі хустки. Мужчини старалися забути про капелюхи і почували себе краще у кашкетах. Львів... поступово пролетаризувався”²⁸. Незвичними були також нові соціальні ролі чоловіків та жінок. Вони руйнували давні уявлення про відповідність між заняттям людини та її суспільним становищем: “...советські жінки, яких чоловіки займали дуже поважні пости, усі працювали поза хатою, наповняючи крамниці, уряди, школи”²⁹.

Важкими для сприйняття стали нові церемонії: прийняття дітей в піонери, комсомольці, вступ у партію, прийняття до профспілкової організації тощо. Неоднозначне сприйняття нових ритуалів посилювалося ще й тим, що вони слугували противагою релігійній обрядовості та впроваджувалися на фоні різкої антицерковної пропаганди. Не менш різким був перехід на московський час (згідно з яким, наприклад, колишня четверта ранку ставала шостою). З ним асоціювався не лише змінений режим праці та відпочинку, але й категорія дефіциту (чи взагалі відсутності) товарів і черг за ними. “Цілий день провела на ловах, в яких вполювала 2 свічки, шпульку ниток до шиття, 20 декаграм цукру, кілограм муки і кілограм

²⁵ Західня Україна під большевиками (ІХ.1939 – ІV.1941) / За ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – С. 77.

²⁶ Культурне життя в Україні 1939: Західні землі. – Т. 1. – С. 77.

²⁷ Західня Україна під большевиками. – С. 85.

²⁸ Семчишин М. З книги Лева. Український Львів двадцятих – сорокових років / М. Семчишин. – Львів, 1998. – С. 68.

²⁹ Західня Україна під большевиками. – С. 87.

гречаної каші”, – нотує у щоденнику Я. Дабулевич³⁰. З її погляду, життя у Львові 1939–1941 рр. виглядає як постійна боротьба за виживання. Загалом повсякденний світ пересічного галичанина в цей час був набором контрастів і суперечностей³¹. Врешті, жителі Галичини мусіли змиритися з існуванням величезних черг навіть на найбільш вживані товари: “Пам’ятаю, я записався в чергу близько 12 години ночі, простояв майже цілу ніч і таки купив ще польське взуття. Біля нас на розі був магазин, і там треба було записуватися за цукром, і також стояти майже до ранку. Тоді вже були пайки, то моя мама записувалася так, як писалася по чоловікові, а моя бабуся – на дівоче прізвище, щоб не було з однієї родини, бо би не дали того цукру”, – згадує мешканець тогочасного Львова³².

Прикладом подібної рецепції можуть слугувати й щоденникові записи польської мешканки Львова М. Гаклік³³. Її оточував світ “старих” і “нових” предметів, ціни на які вимірювалися спочатку в польських злотих, а потім у радянських рублях. Поряд з американськими сталевими перами вона купувала косметику російського виробництва (“Тэже Свобода”, “Молодость Тэже”, “Монон Тэже” тощо)³⁴. Нестабільним було матеріальне становище львів’янки: її місячний бюджет не перевищував 50 рублів. Звідси – значні матеріальні незручності та хаотичний ритм життя. Парадоксально виглядає також її реакція на події. Тут помітне і відносне примирення з ситуацією, яка склалася, і нервово очікування нової війни, яка б знищила радянську владу.

Звичайно, такі погляди були далеко не у всіх мешканців міста. Частина з них справді не могла миритися з радянською дійсністю і приховано сподівалася на прихід німецьких військ, інша ж, натомість, почувалася в нових умовах відносно добре та сприймала все, що відбувалося навколо, позитивно або нейтрально. Єдиним, що об’єднувало тих та тих, було підсвідоме відчуття нестабільного балансу, який рано чи пізно мав зникнути: “...я зав’язав знайомство з одним євреєм, тепер службовцем банку... – зазначає, згадуючи Львів 1940 р., Ю. Тевельов. – Він відчував нетривкість тогочасної системи поділу Польщі між Сталіном і Гітлером, йому ввижався відступ росіян-радянців з Галичини. Ми уникали теми майбутньої німецької окупації може тому, що це було політично небезпечне, а ще більше тому, що мій новий приятель... уникав похмурих тем”³⁵.

Однак загалом матеріальний дискомфорт, а разом із ним хвилі репресій, “доселень” і переселень на тлі настирливої пропаганди “соціалістичного способу життя” створили в тогочасних мешканців “інший”, відштовхуючий образ “чужого” Львова, який належить новим, прийшлим жителям: “...з’являється раптом якась

³⁰ Dabulewicz-Rutkowska J. Poezja, proza i dramat. – S. 69.

³¹ Див., зокрема: Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa, 2000.

³² Респондент: Надрага Богдан Олександрович, 1922 р. н., проживає у Львові.

³³ Gaklik M. Dziennik. Lwów 12 października 1939 – 13 września 1940 / M. Gaklik. – Wrocław, 2002.

³⁴ Там само. – С. 49, 61.

³⁵ Шевельов Ю. Я – мене – мені (і довкруги). – С. 263.

відраза, якась злість до цього міста, залитого усіма тими людьми, ідесь поза цим – почуття небезпеки, що йде від нього...” (В. Марська “Буря над Львовом”).

Зрештою, масові депортації закинули десятки тисяч галичан вглиб СРСР, де вони мусіли зіткнулися з жорсткою радянською реальністю. Прикладом може бути історія сім’ї Сінгалевичів із Жовкви³⁶. Голову сім’ї – місцевого суддю, вислали за усним звинуваченням одного з місцевих “пролетарів”, якого він нібито несправедливо осудив; як наслідок, юрист потрапив до табору в Івделі і там загинув. Його дружину і двох доньок вислали на спецпоселення в Казахстан. Листи Сінгалевича із заслання разом із щоденником депортації, яку вела його старша донька, та листування їхніх рідних із Галичини – яскраве свідчення жаху, який пережили ці люди, адаптуючись до нової дійсності³⁷.

Події останніх днів червня 1941 р., коли під час відступу Радянської армії в тюрмах НКВД були закатовані сотні мешканців міста, взагалі всіх шокували. Так Радянська Галичина 1939–1941 рр. почала асоціюватися із репресіями та жорстокими масовими вбивствами. Із приходом Радянської армії українське населення міста поклало великі надії, однак реальність швидко знищила їх. З відходом “перших советів” багато галичан також сподівалося на краще майбутнє. Ці сподівання, однак, виявилися ілюзорними, а для багатьох узагалі стали катастрофою.

³⁶ Голик Р. Крах ілюзій і стереотипів: депортації 40-х роках ХХ ст. очима галичан / Р. Голик // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2: Депортації 1944–1951. – Львів, 2007. – С. 182–193.

³⁷ Там само. – С. 193–202.